

STANE JUŽNIČ*

Bosna šaptom pade (1463)

»L'avenir
dure longtemps...«
(Charles de Gaulle)

Balkansko prizorišče

Bukareški mir (10. avgusta 1913), ki je končal dve balkanski vojni, je konkretiziral in detajliziral konec otomanske (turške) vladavine na Balkanu. Njene državice – naslednice so si že skakale v lase, vsaka je zahtevala kar največji del zapuščine. Srbija, kakršna se je izoblikovala v 19. stoletju, pa je bila dvojno uspešna: ni le odstranila turških gospodarjev, marveč je potisnila svojega največjega subimperialističnega rivala Bolgarijo. Seveda ni dobila vsega, kar si je lastila, ni ji bil dovoljen dostop na morje, kajti predvsem po zaslugi Avstro-Ogrske je morala opustiti Albanijo. Prav to pa je že najavljalo scenarij bodočih balkanskih vojn.

Otomanski imperij se ni krušil in rušil le ob državotvornih ambicijah balkanskih držav. Vanj so posegale zunanje (velike) sile in tako v drugačnem kontekstu nadaljevale tuje imperialne posege, ki so vselej Balkan temeljito delili.¹ Glavne zahteve pa so bile razporejene postopoma na Rusijo in na avstrijsko cesarstvo, ki se je (1867) preoblikovala v »dvojno monarhijo« Avstro-Ogrsko. Ta država je imela, še posebej ko se je zanj s svojimi interesi postavila združena Nemčija, središčno vlogo na Balkanu. Izrezala si je tako balkansko vlogo s tako imenovanimi turškimi vojnami. Prav te so ne le otomanski imperij razdrle, marveč utemeljile začetek novih balkanskih meja.

Bila pa je to dejansko kontraofenziva Evrope in potiskanje otomanske sile proti jugovzhodu. Dolgo je namreč prav ta otomanska država obvladovala Balkan. Po bitki pri Mohaču (1526) se je razširila na večji del Ogrske, v kateri je bila tako ali drugače zajeta tudi »državnopravno definirana« Hrvaška. Z mirom v Sremskih Karlovcih (1699) so Turki izgubili Ogrsko in Transilvanijo. Z mirom v Požarevcu (1718) so izgubili še Beograd in Banat, so pa Beograd povrnili v vojni 1738–39, ki je pomenila konec spektakularnih avstrijskih uspehov. Daljnje lomljenje otomanskega imperija je prevzela druga imperialna sila, Rusija, in s svojim posegom vsestransko zapletla balkanske vojne. Imperialnim zahtevam, usmerjenim na samo srce otomanskega imperija, Konstantinopol, Carigrad ali Istanbul (imenovan različno glede na rivalske pretenzije), je dodala razsežja slovanskega zavezovanja in pravoslavne (religiozne) vzajemnosti.

* dr. Stane Južnič, redni profesor na FDV.

¹ Zgodovinske determinante jugoslovanske države (Novoveške pretenzije na Balkan), Teorija in praksa, Ljubljana, let. 27, št. 5, 1990, str. 557.

Avstrijsko cesarstvo (po letu 1867 preoblikovano v »sestavljeno« Avstro-Ogrsko) je seveda imelo prednosti, ki jih je ohranilo s pravico zgodnejšega osvajačca na mejah (preostalega) otomanskega državnega kompleksa, ki ga je začelo lomiti poleg ruske sile še državotvorje balkanskih narodov. Kot tako je bilo avstrijsko cesarstvo temeljna zavora dvema iredentama: italijanski na zahodu in srbski na vzhodu.

V tem smislu sta se seveda povsem razumljivo in logično iredenti priključili s svojim zavezništvom antanti, koaliciji sil, ki je nasprotovala nemškim imperialnim težnjam. In skupaj z antanto, v pravem pomenu besede le z njeno pomočjo, zmagata v veliki svetovni vojni, ki jo štejemo za prvo (1914–1918). Vojna sicer ne more biti pripisana le balkanskim združbam, vendar se je tam začela. In to prav zaradi Bosne in simbolično v Bosni. Vsaj v trojnem smislu je to tako:

- Bosna in Hercegovina postane zadnji državnopravno neopredeljen prostor ob razkroju otomanskega imperija,

- se izpostavi kot pričakovana »naslednja« etapa srbskega državotvornega zagona in

- utemelji kot področje ne le avstrijsko-srbskega tekmovanja in nasprotovanja, marveč vozlišče pri razreševanju problema južnih Slovanov nasploh.

Sarajevski atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda (na Vidov dan, največji praznik srbstva, 28. junija 1914) je bil več kot le iskra, ki je zanetila požar prve svetovne vojne. Bil je kašipot srbskih nacionalnih ciljev. Avstro-Ogrska je morala razumeti, da so napadeni življenjski interesi njenega državnega obstoja.

Srbske državotvorne ambicije in Južni Slovani

Dve varianti sta se izkristalizirali v srbski strategiji, ki je bila usmerjena zoper Avstro-Ogrsko. Izhajali sta iz postulata, da morajo vsi Srbi živeti v eni državi. Prav to pa je bilo izhodišče vsake razpoznavne nacionalne politike do danes. Bili pa sta ti varianti, kot se spodobi pri zahtevah, ki imajo velike ovire na poti uresničitve, tentativni in prepleteni s priložnostmi. Strategija ni bila le vstavljena v kontekst interesov velikih sil na Balkanu, bila je zapletena in je postala prepletena s položajem in usodo Slovanov v Avstro-Ogrski. Tudi ti so težili k redefiniciji svojega državnopravnega položaja.

Nerešeno in deloma nerešljivo vprašanje Slovanov v Avstro-Ogrski, pri tem seveda mislimo predvsem na južne Slovane, je srbske namere hkrati olajšalo in še bolj preusmerjalo in jih zapletalo.

Južni Slovani so bili in ostali v marsičem razpoznavna enota zlasti jezikovno sorodnih ljudstev. Po drugi plati pa je bilo kaj malo skupnih in združevalnih lastnosti. Tuje države, vrinjeni religiozni in cerkveni sistemi, ki so jih prevzeli za svoje, različne civilizacijske ravni in še marsikaj drugega jih je ločevalo. Srbi so se nacionalno opredelili s pravoslavljem kot religijo in državotvornim spominom. Državo so ustanovili v preostanku otomanskega imperija v prvi polovici 19. stoletja, v njej pa so »manjkali« Srbi iz Avstro-Ogrske. Na njenih obronkih so živeli raztreseni zaradi preseljevanja in v funkciji avstrijskih vojaških podvigov zoper otomanski imperij. Z njimi in ob njih je živel drugačno slovansko prebivalstvo, drugačnost pa je bila v prvi vrsti religiozna, ni pa manjkalo tudi drugih razlik.

Prav poseben zaplet so povzročali Slovani, ki so bili islamske veroizpovedi. Muslimanov je bilo največ v Bosni, prehod na islam pa je bil tudi drugod pomembna meja. Niso torej pravoslavni in katoliki prepleteni z muslimani le v Bosni in

Hercegovini, taka je situacija v Sandžaku in v Črni gori, da neslovanskih muslimanov niti ne omenjamo.

Povezovalni dejavniki in ločevalne silnice so v nekakšni simbiozi. Srbska strategija je računala predvsem na povezovalne dejavnike in te so poudarjali tudi tisti, ki so si kot južni Slovani želeli enotno državo, čeprav pri tem niso vselej sledili srbskim načrtom. Kot povezovalni dejavnik je bil vsekakor zelo pomemben jezik. S povsem lingvističnega stališča ima to izhodišče realno zasnovo, saj jim je na drugih prostorih v večjih jezikovnih raznovrstnostih uspelo standardizirati enoten jezik.

Ustvarjanje enotnosti v tej smeri ima seveda svojo zgodovino. Največ zaslug pa je moč pripisati ilirskemu gibanju (1835–48). Nadelo si je ime predslovanskih prebivalcev Balkana v domnevi, da so ti »pravi predniki«. Impulz pa je prav gotovo bil v Ilirskih provincah, administrativno-politični tvorbi, ki jo je vzpostavila francoska okupacija (1803–1813) s sedežem v Ljubljani. Ilirsko gibanje je kot najpomembnejši rezultat delovanja lahko štelo vzpostavitev skupnega knjižnega jezika² ijekavska štokavščina, v svoji osnovi jezik Hercegovine, je potrjena kot južnoslovanski standard. Tako imenovani dunajski dogovor (1850) je temu pritrtil celo ob pomoči avstrijskih oblasti, ki so zahtevale utrditev terminologije, primerne za javno in šolsko uporabo. Tako se je pojavil (1853) *Juridischpolitische Terminologie für die slavische Sprachen Oesterreichs*. Le Slovenci so ostali zunaj tega dogovora. Tudi to je bil pomemben mejnik pri konstituiranju nacionalne zavesti.

Seveda je tak dogovor imel močno različne faze pri svojem uveljavljanju. Tisti, ki so se upirali južnoslovanski enotnosti, so ga vztrajno spodrivali in si izmišljevali tudi jezikovne razlike. Vendar že vzpostavljanje enotnega jezikovnega standarda kaže, da niso delovale le razdiralne in ločevalne silnice.

Jugoslovanska ideja se je napajala tudi v težnji, da bi se odvrnila tuja vmešavanja in daljnje krušenje slovanskih etničnih ozemelj. Prav na razpotju med tistim, kar je združevalo, in tistim, kar je ločevalo, se je jugoslovanska ideja pojavljala in izginjala in na tej relaciji se je odvijala tudi zgodovina države Jugoslavije, ki je bila rezultat kolaboracije srbske državotvorne politike in jugoslovanske ideje (po razkroju Avstro-Ogrske in z začetkom 1. decembra 1918).

Za srbsko državo je namreč ideja, naj bi bila južnoslovanski Piemont (ki je imel temeljno vlogo v združitvi Italije), pravzaprav močno vabljiva. Še posebej je bilo to tako, ker se je Jugoslavija lahko kazala kot uresničitev teženj po državi, v kateri bi bili vsi Srbi. Morda je postala celo preveč vabljiva in je skorajda zastrla dejstva o dejansko velikih razlikah med južnimi Slovani. Navdušenje nad odstranitvijo germanizatorskega pritiska, strahov madžarizacije in iritacija zaradi prepotentnih in nadvse nesprejemljivih italijanskih zahtev pa sta s strani »avstrijskih in ogrskih« Slovanov pripomogli, da so se razlike v usodnih zgodovinskih trenutkih vsaj sublimirale.

Bosna kot vozlišče rivalstev

Bosna je pri deljenostih južnih Slovanov imela trajno vlogo. Že s svojo »lego« med Vzhodom in Zahodom je bila strateško vozlišče. Imela pa je tudi razpoznavno državno obstajanje. Preden so jo osvojili Turki (1463), je bila pod močnimi udari zunanjih državotvornih kompleksov, pa vendar je opredelila tudi svojo zgodovino-

² Lingvistička antropologija (1983), str. 195.

sko fiziognomijo. Med vladanjem kralja Tvrtka I. (od 1353 bosanski ban in od 1377 kralj) je svoje meje utrdila na Drini, v njenih mejah je bila večina Dalmacije.

Niso vse te meje obstale, vendar so bile upoštevane pri nadaljnjih prirojevanih in prekrojevanjih tudi med obdobji tuje oblasti. Tudi (bosanska), če smemo temu tako reči, religiozna laviranja med pravoslavnim Vzhodom in katoliškim Zahodom so utegnili biti uspešna in uveljavitev bogomilstva³ kot verskega sistema, enako oddaljenega od pravoslavja kot od katoličanstva, je dajala Bosni pred turško zasedbo tudi videz »heretične« države, ki je tudi na tej podlagi imela svojo posebno fiziognomijo in ločeno drugačnost.

Ni pa bogomilstvo ostalo ogrodje »turške« Bosne in bogomili so prestopili v islam. Tako je zarisana verska neenotnost. Pravoslavje in katoličanstvo sta vztrajali. S preseljevanji in iz svojih žarišč in središč sta skušala razširiti svoj verski prostor. Prav zaradi verske neenotnosti sta dva sosednja nastopajoča in nastopajska nacionalna kompleksa, ki sta izšla iz pravoslavja in iz katoličanstva, v medsebojnem rivalstvu in kompetitivnosti, razdrila bosanski prostor.

Bosna se ni mogla opredeliti na temelju svoje zgodovinskosti. Muslimani, večinsko prebivalstvo, pa so k temu bili v zgodovinsko pomembnih trenutkih, ko se je religiozna pripadnost utemeljila nacionalno na balkanskem prostoru, negotovi in nepripravljeni za kakšna nova stanja. V otomanskem imperiju ni bilo nacionalne izpostavljenosti in občutenja pri tistih, ki so bili »prave vere«. Taka identiteta je bila lastna le pripadnikom »nepravih ver«, ki jim je država priznala versko avtonomijo. Nacija nacionalnosti je bila sublimirana v pripadnosti islamu. To specifičnost je treba omeniti, da bi lahko razumeli zamudništvo pripadnikov islamske veroizpovedi v državotvornih dejavnostih.

Propad otomanskega imperija so tako kot Albanci tudi slovanski muslimani doživeli v povsem drugačni zavesti kot pravoslavci in katoliki. In prav to je dajalo Srbom, ki so izšli iz pravoslavja, in Hrvatom, ki so to postali prek katoličanstva, velike možnosti »širiti« svojo nacionalnost na muslimane, jim oporekati posebno identiteto in vsiljevati svojo. In eni in drugi so jih obtoževali, da so svojo resnično nacionalno identiteto »izdali« s prehodom na islam.

To je seveda ena od mnogih mitologizacij resnične preteklosti in je obenem projekcija sodobnih občutkov in stanj v zgodovinske odnose, v preteklost. Tudi to je prav gotovo tragika Balkana in njegovih delitev in sporov. Muslimani so pravzaprav postavljeni v močno neugoden položaj in izhod, ki so ga prav v Bosni in Hercegovini našli, ko so svoje poimenovanje opremili z veliko začetnico (Muslimani), je nadvse logična. Tako so tudi oni postali narod med mnogimi drugimi narodi in si s tem pridobili pravice do avtentičnosti.

Prav v rivalstvu nacionalnih opredelitev se je izoblikovala tudi nacionalna zavest Muslimanov. Prve prave možnosti za tako opredelitev je prav gotovo ponudila tako imenovana avnojska Jugoslavija.⁴ Ta prenovljena Jugoslavija je v bistvu zavrgla koncept enotne države, ki so ga po nastanku prve Jugoslavije (1918) forsirali Srbi. Sprejeto je načelo federativnosti in razdelitve na republike. Med njimi je bila tudi Bosna in Hercegovina. Kakor koli bo že zgodovina sodila o avnojski Jugoslaviji, njene vloge blokiranja tako srbskih kot hrvaških poželjivosti ne bo mogla zanemariti.

Zdelo se je celo, da bi to bil lahko konec srbskim in hrvaškim zahtevam.

³ Herezije, Teorija in praksa, Ljubljana, let. 28, št. 1-2, 1991.

⁴ Za »avnojsko Jugoslavijo« štejemo državo, katere temeljni konstitutivni dejavniki in opredelitve so se izoblikovale na drugem zasedanju Avnoja (Antifašistično veče nove Jugoslavije) v Jajcu, torej v Bosni, 29. in 30. novembra 1943.

Hrvaške so se namreč konkretizirale, pa tudi vsaj začasno izrabile v okvirih tako imenovane Nezavisne države Hrvatske, kakršne so med razkositvijo Jugoslavije odobrile zunanje sile, predvsem Nemčija in Italija. Skrajni hrvaški nacionalizem iz tega časa pa je bil pravi preludij današnjim razdorom.

Avnojske meje so, to pa mora biti posebej poudarjeno, upoštevale zgodovinske meje Bosne in Hercegovine. Niso sicer natančno potegnjene na mejah zgodovinske Bosne pred turško osvojitvijo, so pa skoraj minuciozno načrtane vzhodne meje proti Srbiji, kakršne so se izoblikovale pred zlomom otomanske oblasti v Bosni in Hercegovini, ko je to ozemlje najprej zasedla (1878) in potem anektirala Avstro-Ogrska. Zahodne meje so bile tiste, ki so se ustalile po prenehanju velikih avstrijsko-turških vojn, ki so bile prvi najusodnejši korak k rušenju Turčije na Balkanu. Take meje pa še niso bile kaka dokončna rešitev balkanskega vozišča.

Tuja vmešavanja so bila v posebni razsežnosti protiturška in v tem protiislamska, zato Muslimani niso bili integralni del njihovih preurejanj. Vse dokler Avstro-Ogrska ni prevzela Bosne in Hercegovine, niso bili Muslimani del pomembnejših kalkulacij. Niso šteli kot konstitutivni dejavnik. To, da je imela Bosna vsaj toliko argumentov o svoji zgodovinski legitimnosti, kot so jih imela druga državotvorna jedra, ni štel. Tudi dokazovanje, da jih ima morda več kot kakšna druga, nima prave teže. Zgodovinske argumente preglasijo drugi in drugačni. Vsi pa se prireja-jo in ponarejajo po potrebi. Se zamolčijo, če se zdijo odločilnejši, npr. etnični argumenti, in zanemarijo, če bi bilo treba upoštevati muslimansko sestavino pri redefiniranju nacionalnih razmejitev.

Tako srbski argumenti temeljijo na skupni zavesti o pripadanju in identiteti, ki jih je utemeljilo pravoslavje. V pomoč pa so klicani tudi, pogosto epizodni, zagoni kakšnega državotvorja, ki je za kak kratek čas segel na področja, ki niso imela ustaljene državne pripadnosti pred turškim zavzetjem Balkana. Prav pridejo tudi ustaljenosti upravnih enot, ki so jih utemeljevale tuje sile. Kot kaže, so te tudi najpomembnejše pri nastajanju najbolj vidnih in razvidnih meja na Balkanu.

Primerjave

Še en ekskurz nam utegne pomagati pri razjasnitvi problemov, ki nastajajo z razpadom Jugoslavije in še posebej v bosenskohercegovski situaciji. Gre za kolonialne situacije na sploh. V Afriki na primer, pa tudi drugod, je kolonializem (evropskih) sil oblikoval političen prostor, tudi ko ga ni uspelo etnično ali drugače povsem predrugačiti, razen z neposredno poselitvijo. Vzpostavil je meje in pregrade, ne da bi pri tem upošteval kakšna etnična ali njim podobna merila.

Po tako imenovanem ruvanju za Afriko⁵ je le-ta razdeljena z mejami, za katere sploh ni moč reči, da so normalne v smislu, da delijo in združujejo razpoznavne narode.

Morda ne bi smeli reči, da gre le za zgodovinsko koincidenco, ko omenjamo ruvanje za Afriko in vzpostavljane balkanskih meja v istem zgodovinskem času. Ruhanje za Afriko se je končalo z berlinsko konferenco (1884–1885), ko so se kolonialne sile dogovorile o mejah. Berlinski kongres (1878) pa je končal trenja zaradi balkanskih meja. Srbiji in Črni gori je dodelil suverenost, Avstro-Ogrski dovolil okupacijo Bosne in Hercegovine. Nihče tudi v balkanskem primeru ni trdil, da gre za etnične meje, bile so le rezultanta »ruvanja za Balkan« tako med

⁵ Kolonializem in dekolonizacija (1980), str. 101.

velikimi (zunanjimi) silami kot med nastalimi in nastajajočimi državami na Balkanu samem.

Po dekolonizaciji ni bilo alternative mejam, ki so vzpostavljene na berlinski konferenci. Morale so obstati natančno tam, kjer so jih zakoličile kolonialne oblasti in metropole. Vsako spreminjanje meja je bilo očitno hazardiranje z mirom in nekakšna igra z dominami: če pade ena meja, padejo vse. Afričani so to dejstvo v bistvu spoznali in motilci vzpostavljenih meja pravzaprav niso imeli ne mednarodne ne afriške podpore. Nenaravne meje so v tem smislu postale naravne in edino možne.

Tudi na Balkanu pravzaprav kar dolgo – do razpada velikih imperijev – niso o ničemer odločali prebivalci Balkana, razen ko se je bilo treba medsebojno vojskovati, pogosto v tujem interesu. Še več. Religije in zagledel volja ideologije, ki so združevale ali ločevale, so prav tako prišle »od zunaj«. Če je nastala kakšna čisto balkanska sinteza, kot so bili bosanski bogomili, je to bilo prehodno v navalu drugih sintetizirajočih (zunanjih) dejavnikov. Seveda so tuje religije in ideologije lahko bile v prevzetnosti učinkovite, kot da so lastne, še posebno takrat, ko so delile in kopale prepade.

V takem položaju, ko Jugoslavija ni mogla obstati, za kar niso kriva le nacionalistična rivalstva, je treba opazovati primer vseh koloniziranih ozemelj in vseh zapoznelih državotvorij. Ni zgodovinskega časa za dolge, zapletene, krvave in pogosto strašne boje, kakršne je prestala, preden se je državno opredelil v enotnosti države in nacije velik del Evrope in eksemplarno Francija. Zgodovinski čas za taka državna ustaljevanja se je bržkone iztekel. Tudi v tem je zamuda na Balkanu očitna, kot je to tako v vseh razmerah, ko stare državne tvorbe razpadajo in se morajo nove ustaliti. Treba je torej upoštevati *obstoječe meje*.

Tudi takrat, ko se zdijo absurde. Meje so potegnile, kot smo rekli, državne tvorbe, ki so posegale na Balkan in se tam konfrontirale, pogosto z močno oddaljenimi središči. Tako kot je bilo v vseh kolonialnih situacijah.

Naj si o avnojski Jugoslaviji mislimo kar koli, prav gotovo je v njenem konstituiranju to spoznanje, kot smo rekli, zaznavno. Morda ni eksplicitno izrečeno in zaradi drugačnih namenov je prav gotovo zamolčevano.

Civilizacijske ravni

Ne bi bilo seveda dovolj za razlago razpleta jugoslovanske krize, ki ima vozlišče in najbolj krvave epizode na tlu Bosne in Hercegovine, navajati le zgodovinska dejstva v njihovi sekvenci in konfrontacijah. Nastopajo dejavniki, ki so bili nekako sistematično potiskani v ozadje, čeprav jih je bilo v vseh balkanskih vojnah ne le moč slutiti, marveč so bili že zaznavni. Naj navedemo le čiščenje nacionalnih prostorov ob vzpostavljanju novih nacionalnih držav na ruševinah otomanskega imperija, medtem sta bili bržkone najbolj radikalni popolno izničenje turške populacije v Srbiji in rušenje vsakega znamenja, da je kdaj koli obstajala. Druga svetovna vojna je s strahovitimi pokoli, kjer so se odlikovale še posebej hrvaška (ustaška) stran in ji je imenitno ustrezala srbska (četniška), v določenem smislu bila nekakšna generalka.

Vse bolj se pozablja, kako je »sinteza«, ki jo je ponudilo in z drugačno silo in tudi nasiljem izvedlo narodnoosvobodilno gibanje, ki mu na splošno rečemo partizansko, začasno razrešila to civilizacijsko krizo. Premagalo je tako srbske kot hrvaške ekstremiste in Bosni in Hercegovini omogočilo nekaj mirnih desetletij.

Prav gotovo je to bilo varljivo, ker državna tvorba, kakršno je vzpostavilo to osvobodilno gibanje z omenjeno avnojsko Jugoslavijo, ni imelo bistvenih sposobnosti trajanja, za kar pa obstajajo razlogi, ki jih tu ne moremo v detajle analizirati. Realsocialistično sistemsko eksperimentiranje je na splošno propadlo.⁶ Bržkone je rivalstva, ki so s tako silo izbruhnila prav v Bosni in Hercegovini, tako eksperimentiranje le za nekaj časa konzerviralo.

Bistvene razloge za nemožnosti prebroditve globokih sovraštev in nestrpnosti, ki zadeva dejanske in namišljene drugačnosti in tujosti, je bržkone treba iskati v posebni vrsti tradicionalne mentalitete,⁷ sloni ne le na klanskih deljenostih, marveč na tradicijah plenilske tehnike in neobčutenju pomena širše skupnosti ter posebnega odnosa do države. Država pač ni »skupna dobrina« in je le abstrakcija, ki naj bi dajala povsem konkretne koristi ne glede na produkcijski vložek.

Ekstremni nacionalizem se na Balkanu prekriva in prikriva s pritlikavostjo politične kulture, ki v osnovi ostaja nedemokratska in je nenavajena predvsem na toleriranje drugačnosti, v smislu, ki ga je opisal Ivo Andrić takole⁸ ... »Bosna je dežela sovraštva in strahu ... Celo svoja lastna tla imate radi, silno jih ljubite, toda na tri ali štiri različne načine, ki se med seboj izključujejo, smrtno sovražijo in pogosto trčijo ... Tisti, ki verjamejo in ljubijo – smrtno sovražijo tiste, ki ne verjamejo, ali tiste, ki drugače verjamejo in imajo radi druge stvari ...«

To je bistvo verskih sovraštev. V tem je bila strahota verskih vojn, ki jih je Balkan spoznal v obilju.

Izjemne polarizacije pa ponujajo izjemne priložnosti ljudem, ki se borijo za svoje duševno ravnotežje. V politiki izjemnih delitev najdejo izhode, ki jih v sebi ne morejo najti. Klima političnih bojov in krvavih obračunavanj je primerna za uveljavitev ljudi, ki so v bistvu na robu družbe. Kot nosilci »nacionalnih interesov« se pojavljajo najbolj agresivni ljudje, tudi priložnostni hudodelci in ubijalci. Vojna je priložnost socialne promocije. Nacionalna mitologija je lovišče pretencioznih politikov.

To pa je daleč od razvitega sveta, kjer se odvečna in tudi patološka agresivnost lahko odliva v poslovnost in drugačno družbeno kanalizirano in nadzorovano dejavnost, predvsem pa v produkcijo dobrin. V predmoderni družbi, ki je šele stopila v ero industrializma, se take energije prelijejo v junaštva, junačenja in nacionalistične zadrnosti.

Mednarodni okviri

Balkan je bil, kot smo že omenjali, vedno tudi stičišče interesov, v katero vdirajo od zunaj. Le-ti se prepletajo z nacionalnimi težnjami balkanskih držav. Bosna in Hercegovina kot mednarodno priznana država je tako rekoč v dvojnem položaju:

– Svojo neodvisnost, ki bi temeljila na jasno razpoznavni enotni identiteti, zelo težko brani med srbskimi in hrvaškimi konflikti.

– Bolj oddaljene države in državnice pa nimajo več razpoznavnih interesov v njeni usodi.

⁶ Okrogla miza Teorije in prakse (objavljena v let. 25, št. 26, 1988 in let. 26, 1–2, 1989) Kaj naj bi bil sodobni socializem?

⁷ Leta 1946, ko je pisal o »našem sovraštvu«, kar je zabeležil Ivan Lovrenović: Zaglušujoča nijemnost, Vjesnik, Zagreb, Panorama subotom, 28. maja 1988, str. 3

⁸ Politična kultura (1989), str. 235–247 (Tradicija in modernost).

To je seveda prvi krog mednarodne določitve dogajanj v nekdanji Jugoslaviji. Balkanske države delujejo pravzaprav natančno enako, kot je to bilo, odkar so se utemeljile. Le širše mednarodne okoliščine so drugačne.

Dve balkanski državi sta si pridobili poseben status in s takim statusom večjo stopnjo stalnosti vplivanja na dogajanja. Med njimi vsekakor Turčija in Grčija. Turčija je bila za vojaško zvezo NATO pomemben »kot«, Grčija se je prikopala do članstva v Evropski gospodarski skupnosti. Ne ena ne druga pa nista prebrodili svojih medsebojnih sporov.

Turčija se pojavlja vse bolj kot zaščitnik ne le turških etničnih manjšin, med katerimi je zlasti velika v Bolgariji, marveč naj bi ščitila muslimane nasploh. Od tod njen velik interes za Bosno in Hercegovino. Otomanski imperij jih je tako rekoč zasejal po Balkanu in v tem smislu so prav muslimani najbolj prezenten dokaz otomanske zgodovinske prisotnosti in, naj rečemo, porazov in retardacije. Bržkone ni povsem izginilo razmišljanje, da je z razpadom in porazi ta imperij tako rekoč pustil muslimane na cedilu. (Še posebej je to dokazala omenjena nesposobnost muslimanov znajti se v položaju nastajanja novih nacionalnih držav.)

Grčija, ki je s svojo državo potisnila globoko v negrško, predvsem slovansko tkivo, se sklicuje na davno zgodovino in v pomanjkanju drugačnih argumentov reagira nacionalistično eksaltirano in oholo. Slovanskim Makedoncem odreka ime, ki si ga skuša rezervirati zase, kar pa je skorajda nekaj takega kot koroški »prastrah« in tržaško italijanstvo. Tudi grški strahovi pred »slavofoni«, ki jih bi radi predvsem v svojih mejah povsem zatajili, določa vedenje, ki je daleč od etnične tolerance.

Romunija ostaja močno zaposlena sama s seboj in s svojo veliko madžarsko manjšino. Pa še nekdanjo sovjetsko Moldavijo bi si rada čim prej priključila. Njeni balkanski interesi so v veliki meri saturirani, ker je ni države na teh prostorih, ki bi ji bile okoliščine bolj naklonjene v ozemeljski razširitvi. Te pa niso bile v skladu z bolgarskimi državotvornimi težnjami. Porazov je bilo preveč in tako Bolgarija čaka in tehta. Makedoniji se ni odrekla, dasiravno jo je kot državo priznala, ne priznava makedonskega naroda, Srbija ji je odrezala del nacionalnega telesa in ne more se odreči okna k Egejskemu morju, ki ga je vzela prav tako privilegirana Grčija s praviimi zavezništvi. Albanija se šele mora utrditi po brezumnem in brezupnem režimu mednarodne osamitve in razvojne sterilnosti. Albancem na Kosovu, zaradi katerih se je sprožila jugoslovanska kriza, se vse manj odreka in ti iščejo pot iz Srbije v skupno državo.

Neposredna sosesčina je po razpadli Jugoslaviji še Madžarska, Avstrija in Italija. Interesi teh držav so nasprotujoči tudi glede državno preurejenega balkanskega prostora. Madžarska ne bo pozabila sekanja svojega nacionalnega telesa in bo vsaj ščitila svoje sonarodnjake v Vojvodini. Avstrija bržkone nima izrazitih revindikacij, bo pa rada videla potiskanje Srbov in srbstva globlje na Balkan, kajti zgodovinski spomin na slavo cesarstva bo težko brez sledu izginil. O Italiji je seveda treba razmišljati kot določeni konstanti v balkanski politiki.

Širša mednarodna skupnost pa na balkanske zdrahe gleda z mešanimi občutki, kar določa njeno negotovo in tipajoče reagiranje. Po eni strani blagruje svojo oddaljenost v civilizacijskem smislu in si čestita, da ni več na »taki stopnji« divjaštva ter ima povsem drugačne preokupacije in življenjske programe, ki so daleč od vojskovanja. Po drugi strani pa jo vznemirjajo strahote bosenskih zdrah, kar narekuje ali celo izsiljuje nekakšno skrb in povzroča nervozo. Tudi zato, ker je to le

v Evropi in ker so simptomi podobni tistim, ki že na drugih prostorih, predvsem v razpadli Sovjetski zvezi, obetajo nemir in zaplete.

Nekaj je treba storiti. Delovati pa je treba, ko za to dejansko ne obstajajo pravi interesi. Zaskrbljenost tako ostaja na dokaj abstraktni ravni. Dejstvovanje je tako spazmodično in nesistematično. Na ravni humanitarne pomoči je to nekaj podobnega kot dodeljevanje socialne pomoči nemočnim. Na ravni politike je to samodokazovanje in dokazovanje drugim, da jim je mar, ko jim pravzaprav ni. Gre vsekakor za občutenje tujosti in tujstva, ki bi utegnilo priti pred lastne duri ali čez njih v obliki beguncev in še kakih nebodigatreba.

Seveda se vpleta tudi velika politika. Države, še zlasti tiste, ki čutijo svojo težo v mednarodni skupnosti in se imajo za njenega urejevalca, skušajo skozi krizna žarišča uveljaviti svoj pomen. Računajo tako, da pravzaprav ne morejo najti skupnih potez. Na Balkanu so tudi izginile temeljne premise, ki so kanalizirale politiko velikih držav. Balkan ni več dragocen *geopolitični prostor*, primeren in uporaben za globalne strategije. Ko je to še bil, je prav iz tega dejstva Jugoslavija v fazi hladne vojne in blokovskih rivalstev našla možnosti za trgovanje. Ni več pravih kupcev za geopolitični prostor, ki je v novem mednarodnem položaju postal tako rekoč v globalnih strategijah nepomemben.

Ni več konfrontacije dveh velikih blokov in ni več hladne vojne, ki je imela v Evropi svoj epicenter. Eden od polov se je zrušil. Propadla je Sovjetska zveza in propadel je družbenopolitični sistem, iz katerega je črpala svoje zahteve za svetovno prevlado.

Tudi to je prav gotovo bistveno vplivalo na razplet jugoslovanske krize, kajti nemalo dejavnikov v njej je računalo na sovjetski interes, ki bi bil hkrati ideološki in geopolitičen. Slovanstvo kot vez nima prav nobene teže. Pravoslavje je lahko kakšna nagnjenost k simpatijam, ni pa odločujoči dejavnik mednarodne politike. V tem je seveda teža katoličanstva veliko večja, ker razpolaga z neprimerno boljšo mednarodno organizacijo in ima na voljo učinkovita sredstva politične in verske (ideološke) narave. Tudi v tem je slutiti ingrediente v razpletu jugoslovanske krize.

Jugoslovanska kriza se razpleta torej v povsem nepričakovanih in pred drugačnimi mednarodnih okoliščinah. Stare sestavine balkanske politike, ki so imele ali dobivale impulze od zunaj, se krušijo zaradi tega, ker sta splošna negotovost in nerazvidnost postali tudi v mednarodni politiki pravilo. Skoraj je treba improvizirati, ker ni trdnih obrisov. Seveda so razvidni delni interesi sosedov nekdanje Jugoslavije, kaj dalj pa so interesi še nestrukturirani in tipajoči.

Nihče se ne zna primerno vesti in še manj primerno ukrepati. V tem je tragika balkanskih zdrah, ki se niso nikdar odvijale brez tujega vmešavanja. Prav gotovo tovrstna navajenost kaže na bistvene značilnosti razpleta jugoslovanske krize: ni možno sporazumevanje, ki bi se reduciralo na lastne parametre in medsebojno sporazumevanje.

Bržkone je novost v tem, da ni izrazitih in natančno profiliranih rivalskih tujih sil in silnic, ki bi vehementno posegle na balkanski prostor. Ta novost je vsekakor vsestransko pomembna. Domače kontrastne in ukopane akterje, zaslepljene z atavističnimi sovraštvi, bi bilo treba razmejiti in v pravem pomenu besede ločiti, pa se taka rešitev, ki naj bi prišla od zunaj, še posebej za Bosno in Hercegovino, ne kaže na obzorju.